

TÜRK DÜŞÜNCE DÜNYASINDA HAZRET-İ ALİ

Necati DEMİR*

Özet

Hız. Muhammed'in yakını olması, İslamiyetin yayılmasında birinci derecede rol alması ve dördüncü halife olması sebepleriyle Hız. Ali'nin dünya tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Hız. Ali, yiğit ve bilim sahibi olmakla da öne çıkmıştır. Bununla birlikte uğradığı haksızlıklar, sırtından vurularak şehit olması, çocuklarının canice şehit edilmesi gibi olaylar bütün dünyayı derinden etkilemiştir. Onun "Zülfikar" adlı kılıcı kahramanlığının sembolü olmuştur. Kur'an ve hadisler konusundaki bilgisi, biliminin sembolü olarak tarihteki yerini almıştır. Bütün bunlardan dolayı ölümünden bu yana yaklaşık 1350 yıl geçmesine rağmen o, unutulmamıştır. Aksine geçen zaman içinde şahsiyeti, yaşayış tarzı, kahramanlığı, adaleti ve bilimi Türk milletinin her ferdine örnek teşkil etmiştir. Bu özelliklerinden hareketle Türk milletinde Hız. Ali ile ilgili bir düşünce dünyası şekillenmiştir. Hatta Türk milleti, Hız. Ali'yi gönlünün ve düşünce dünyasının merkezine yerleştirmiştir. Onunla ilgili şekillenen Türk düşünce dünyası, tarih içerisinde belirgin bir biçimde yazılı ve sözlü edebiyatımıza aksetmiştir. Biz, Türk düşünce dünyasında Hız. Ali'nin yerini belirleyebilmek için Karahanlı Dönemi'nde kaleme alınmış eserleri, Dede Korkut Hikâyeleri'ni, Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli'yi, Anadolu'da teşekkül etmiş Türk destanlarını, Divan Edebiyatı çerçevesinde kaleme alınmış divanları taradık. Ayrıca Anadolu'dan derlenmiş efsaneleri gözden geçirdik. Bu eserlerden hareketle Hız. Ali ile ilgili şekillenen Türk düşünce dünyasını tespit etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Hız. Ali, Alevilik, Türklük, İslamiyet.

HZ. ALI IN THE WORLD OF TURKISH THOUGHT

Abstract

As a relative of Muhammad, and the fourth caliph of Islam, Hazret-i Ali takes a primary role in Islamic world. Also, he is important for world literature as a brave man and wise. Ali has a very important place in world history. However, suffered injustice, Ali was shot and martyred from his back, and his children were also martyred, all that effected the Islamic world deeply. "His sword, called "Zülfikar" was a symbol of heroism. His knowledge of the Koran and the hadith, and with his scientific ability, he became a symbol in history. Nearly 1350 years have passed since his death, never forgotten them though because he is not forgotten for Turkish thought. Turks has considered Hız. Ali one of the center image of their idea world. It can be possible to see this effect on literature. In this research, we analysed works written in Karahan's Period as Story of Dede Korkut, Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli, Turk Sagas in Anatolia and Divans in Divan Literature. Also we reviewed some sagas collected from Anatolia for this purpose. Ali determined the location of the works have been drafted, story of Dede Korkut, Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli, who formed in Anatolia Turkish sagas, have been drafted within the framework of the Divan Literature. In addition, we reviewed the legends compiled from Anatolia and tried to determine idea world of Turks on the axis of Hız. Ali.

Keywords: Ali, Alevism, Turkishness, Islamism.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, necatidemir@gazi.edu.tr, Ankara, Türkiye

Giriş

Tarihe bakıldığında Hz. Ali, Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, damadı, gaza arkadaşı, sancaktarı ve dördüncü halifesidir. Türkçe eserlerde; *Allah'ın Arslanı, Haydar/Hayder, Saki-i Kevser, Şah-ı Velayet, Dürr-i Necef, Padişah, Emirü'l-müminin, Ebu Türab, Murteza* gibi lakap ve isimler ile anılmıştır. İslamiyeti kabul edip dünyada bu dinin bin yıldan daha fazla bayraktarlığını yapmış olan Türk milleti, bu özelliklere sahip Hz. Ali'yi gönlünün ve düşünce dünyasının merkezine yerleştirmiştir.

Türk milleti, Muaviye/Yezid meselesinde Hz. Ali'nin yanında olmuş, Hz. Peygamber'in temsilcisi olarak onu görmüştür. Türk milleti Hz. Ali'yi gönlünün tam ortasına yerleştirmekle kalmamış, kendi tarihindeki önemli insanları (Atilla, Bilge Kağan, ...) gölgede bırakıp Hz. Peygamber'den sonra onu örnek insan kabul etmiştir.

Tanrı'nın Arslanı, Müslüman Türklüğün kutsal değerlerini temsil etmiştir. Dürüstlük, fazilet, mürüvvet, fütüvvet, yiğitlik, hoşgörü, adalet konularında her Türk, ona benzemek için yüzyıllarca emek sarf etmiştir.

Türkler; Hz. Peygamber'den sonraki gelişmelerde, ilk dört halife konusunda tartışmaya girmekten çekinmiş, fakat adaleti, yiğitliği, bilim sahibi olması ile onu diğerlerinden öne çıkarmıştır. Türk milletinin Hz. Ali konusundaki hassasiyeti düşünce dünyasına da yansımıştır. Yanlıştan doğruyu, haksızlıktan hakkı, düzensizlikten düzeni, namertlikten mertliği ayırırken çoğunlukla Hz. Ali'yi ölçü ve örnek almıştır. Ona karşı hissettiği sevgi ve saygının sonucu olarak onun uğradığı haksızlıkları bin yıldan fazla zamandır hafızasında tutmaktadır.

Hz. Ali adına Türkçe bir destan da yazılmıştır. Edebiyat tarihlerine *Hazret-i Ali Cenknâmeleri* veya *Hazret-i Ali Destanı* olarak geçen eser, Hz. Ali'nin Türk milletinin gönlünde destanlaştığını gösteren en somut örnektir.

Sevgili oğulları Hasan ve Hüseyin'e yapılan haksızlıklar ve vahşetler karşısındaki tavırda da aynı hassasiyet vardır. Yüzyıllar öncesinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e yapılan zulüm ve vahşeti beynine kazımıştır, özellikle Hz. Hüseyin'in yasını hâlâ tutmaktadır ve sonsuza kadar da tutmaya devam edecek görünmektedir. Daha ileri bir aşama olarak Türk milleti, bebeklerine “Hz. Hasan” ve “Hz. Hüseyin” diye ninni söylemektedir:

*Eee Hasan'ım Hüseyin'im ...
Ya sabır ver ya Tanrı'm,
Eee Hasan'ım Hüseyin'im eee ...*

Horoz öter uzun uzun,
 Uyusanız iki gözüm,
 Hak' tan geldi benim yazım,
 Eee Hasan'ım Hüseyin im eee ...

Çamdan beşik yaptırayım,
 İçine gül doldurayım,
 Uyumazsanız kaldırayım,
 Eee Hasan ım Hüseyin'im eee ...

Eee Hasan'ım Hüseyin'im eee ...
 Ya sabır ver ya Tanrı' m!
 Eee Hasan'ım Hüseyin' im eee ...¹

Bütün bunların bir sonucu olarak Türk düşüncesinde Hz. Ali ile ilgili renkli bir dünya oluşmuştur. O ve oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Türk milletinin en önemli kutsalları arasındadır. Ali, Hasan, Hüseyin isimleri Türkler arasında en fazla kullanılan kişi adları arasında yer almaktadır. Hz. Ali'nin lakapları olan *Haydar*, *Aliyyül Murtaza*, *Emirü'l-Müminin*, *Şah-ı Merdan*, *Tanrı/Allah'ın Arslanı*, kılıcı *Zülfikar*, atı *Düldül*, ... de Türk düşüncesinde sembol hâline gelmiştir.

1. Hz. Ali'nin Tarihi Kişiliği

Kaynaklara göre tam olarak adı, Ali b. Ebî Tâlib el-Kureyşî el-Hâşimî'dir. Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı olup dördüncü halifedir. Babası Ebû Talib, annesi Kureyş'ten Fatıma binti Esed, dedesi Abdülmuttalib; lakâbı *Haydar*; unvanı ise *Emirü'l-Mü'minin*'dir. "*Tanrı'nın Arslanı*" unvanıyla da anılır (Fığlalı, 1989, 371-374). Dünya tarihine; yiğitliği, dürüstlüğü, halifeliği ve bilim adamlığı ile ismini yazdırmıştır.

Kaynaklardaki bilgilere göre Hicretten yaklaşık 20 yıl önce, M. 600'de (598?) Mekke'de doğmuştur. Hz. Muhammed'in peygamberliğine ilk iman edenlerdendir. Hz. Peygamber ile Medine'ye hicret etmiş; Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere hemen her gazaya katılmış, Resul-i Ekrem'in sancaktarlığını yapmış ve büyük kahramanlıklar göstermiştir. Üçüncü halife Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra 24 Haziran 656'da hilafete geçti. İslamın dördüncü halifesi olmuştur. Sağlığında, ashab-ı kiram arasında Kur'an, hadis ve özellikle fıkıh alanlarındaki derin bilgileriyle kendisini kabul ettirmiş bir otoritedir.

Haricî Abdurrahman b. Mülcem tarafından zehirli bir hançerle yaralanmış, aldığı yaranın tesiriyle 26 veya 28 Ocak 661'de vefat etmiş, Küfe'ye (bugün Necef)

defnedilmiştir (Fırlalı, 1989, 371-374). Türk düşünce dünyasında Hz. Ali'ye bakış, genellikle onun tarihi kişiliği ile uyumludur.

2. Karahanlı Dönemi Türkçe Eserlerde Hz. Ali

Türklerin İslamiyetin kabulü ile dünyaya bakışı değişmiş, bu durum Türkçe kaleme alınan eserlere de yansımıştır. Türklerin İslamiyeti kabulünden yaklaşık 120 yıl sonra kaleme alınan *Divanü Lugati't-Türk*'te Hz. Ali'nin ismi geçmemektedir. Ancak aynı yıllarda kaleme alınan *Kutadgu Bilig* girişinde Tanrı'ya ve Hz. Peygamber'e övgü ile başlamaktadır. Arkasından dört sahabeye övgü bölümü gelir. Yusuf Has Hacib burada Ebu Bekir, Ömer ve Osman'a övgüden sonra onun hakkında:

*Ali erdi munda basakı talu
Kür ersig yüreklig mengesi toku
Akı erdi elgi yüreki tedük*

Biliglig sakınuk kör atı bedük (Arat, 1979, 23) beyitlerinde “*Onlardan sonra seçkin, cesur, yiğit, kahraman ve akıllı Ali vardı. Eli cömert idi, yüreği saf idi, bilgili, takva sahibi ve adı büyük bir zat idi*” derken Hz. Ali hakkındaki Türk düşüncesinin temelini atmış görünmektedir. Yani diğer halifeleri de sevdiğini, ancak Hz. Ali'nin diğer halifelerden daha seçkin olduğunu belirtmiştir.

Aynı coğrafyada XII. yüzyılda Edip Ahmed b. Mahmud Yükneki, kaleme aldığı *Atabetü'l Hakayık* adlı eserinde Tanrı'ya ve Hz. Muhammed'e selam ve saygılarını ilettikten sonra:

*'Atik birle Faruk üçünç Zi'n-nureyn
Ali törtülençi ol ersig tonga
Kim erse bu tört işke bed itikad*

Tutar erse ming la'n idur men anga (Arat, 1992, 44). beyitlerinde “*(Biri Atik), diğeri Faruk, üçüncüsü Zinureyin ve dördüncüsü yiğit ve kahraman Ali'dir. Kim (onun) bu dört arkadaşı hakkında kötü itikat beslerse ona bin kere lanet ederim*” demektedir. Edip Ahmed b. Mahmud Yükneki, bu beyitleri ile, tıpkı Yusuf Has Hacib gibi, üç halifeyi de saygı ile anmış, *yiğit ve kahraman Ali* ifadesi ile Hz. Ali'yi öne çıkarmış ve Türk düşüncesinde onun yerini belirlemiştir.

3. Dede Korkut Hikâyelerinde Hz. Ali

Dede Korkut Hikâyelerinde Tanrı ve Hz. Muhammed'in yeri yine doğal olarak baştadır. Dede Korkut, İslam dini ve Hz. Ali konusundaki Türk düşüncesini şöyle ifade etmektedir: *Agız açıp öger olsam üstümüzde Tanrı görklü (güzel), Tanrı*

dosti din serveri Muhammed görklü. Muhammedün sağ yanında namaz kılan Ebu Bekir Siddik görklü. Ahir sıpara başıdu amme görklü. Hecetinleyin düz okınsa Yasin görklü. Kılıç çaldı, din açdı, Şah-ı Merdan Ali görklü. Ali'nin oğulları peygamber nevaleri Kerbela yazısında yedidiler elinde şehid oldı, Hasan ile Hüseyin iki kardeş bile görklü (Ergin, 1989, 75). Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki bu ifadelerde, Hz. Osman ve Hz. Ömer'den bahsedilmemesinde bir dikkatsizlik yok ise Tanrı, Muhammed, Ali üçlüsüne doğru giden bir yol görünmektedir.

4. Anadolu'da Kaleme Alınan Türkçe Eserlerde Hz. Ali

Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe eserin hangisi olduğu tartışmalıdır. Ancak eldeki delillerle bir tahminde bulunabilmek mümkündür. Danişmend-nâme 1244'te kaleme alınmıştır. Danişmend-nâme'yi 1244'te kaleme alan Mevlana İbn-i Ala'nın, Battal-nâme'den haberdar olduğu ve Battal-nâme'yi okuduğu, açıktır. Battal-nâme'yi kaleme alan yazarın da Hz. Ali Cenknâmeleri'ni okuduğu, bu eserden yararlandığı dikkate alınırsa Anadolu'da ilk kaleme alınan Türkçe eser, çok büyük bir ihtimalle, Hz. Ali Cenknâmeleri'dir. Nitekim Fuat Köprülü, farklı ölçüleri dikkate alarak Hz. Ali'nin "Salsal" adlı bir dev ile yaptığı cengi anlatan "Salsal-nâme" nin Anadolu'da yazılan ilk Türkçe eser olduğunu söylemektedir (Köprülü, 1991, 235). Türk milletinin Anadolu'da yazdığı ilk Türkçe eserin Hz. Ali ile ilgili oluşu, ona karşı olan saygı ve sevgisinin abidesi sayılmalıdır.

Anadolu'da teşekkül eden İslamî Türk destanları, Anadolu Türklüğünün tarihi, düşüncesinin aynası, kültürünün ansiklopedileridir. Bu destanları kaleme alan yazarlar, Türklerin Anadolu'yu vatan yapma ve vatanda kök salma sürecini net, samimi, sade bir biçimde günümüze aktarmışlardır. Dolayısıyla bu destanlarda Türk milletinin düşünce dünyası sade bir biçimde yer almaktadır.

Anadolu'da teşekkül eden İslamî Türk destanlarına göre Yavuz Dönemine kadar herhangi bir ayırım, düşüncede karışıklık, bulanıklık yoktur. Türk milletinin bütün fertleri; Hz. Ali'yi örnek almış ve her bir fert kendisini onun bir temsilcisi saymıştır. Yavuz Döneminden itibaren Türk milletinin içinde; tarihin engel olamadığı karışıklıklar, bulanıklıklar, karşılıklı yanlış anlaşımalar belirmeye başlamıştır. Bu gerçekten ilgi çekicidir. Zira Türk milletinin her ferdi aynı ölçüde onu sevmesine rağmen karşılıklı yanlış anlaşımalar burukluk yaratmıştır.

Hazreti Ali'nin Türk düşünce dünyasında şekillenmesi, Türk milletinin en fazla okuduğu kitaplar arasında yer alan *Hazret-i Ali Cenknâmeleri* ile gelişip diğer destanlarla olgunlaşmış görünmektedir.

5. Hazret-i Ali Cenknâmelerinde Hz. Ali

Hazret-i Ali Cenknâmeleri, Türk milletinin Hz. Ali sevgisini destanlaştırmasının belgesidir. İslamiyetin yayılma dönemindeki olaylarla ilgilidir.

Hazret-i Ali Cenknâmeleri'nin Türk kültüründeki yeri birkaç bakımdan önemlidir. İslamiyet çerçevesinde oluşan Türk destanlarına göz attığımızda; olayların gelişmesi bakımından ilk sırayı almaktadır. Hepsinden önemlisi *Müseyyebnâme*'nin kahramanı Müseyyeb Gazi, *Battalnâme*'nin kahramanı Battal Gazi, *Dânişmendnâme*'nin kahramanı Dânişmend Gazi ve *Saltuknâme*'nin kahramanı Saltuk Gazi'nin şecereleri anne veya baba tarafından Hz. Ali'ye dayandırılmaktadır. Saltuknâme'de bu durum şöyle anlatılmaktadır: “*Bu tarafta Şerif (Sarı Saltık), kendisi, başına iki işaret koydu. Biri kıızıdır. Kızıl, Hüseyinlerin elbisesidir. Biri de yeşildir. Yeşil Hasanilerin elbisesidir. Bu Seyyid, alametleriyle donandı. Zira Şerif, baba tarafından Hüseyin ve anne tarafından da Hasanî idi*” (Demir-Erdem, 2007, 29).

Türkiye'de teşekkül etmiş destanların en önemli unsuru İslamiyettir. *Hazret-i Ali Cenknâmeleri*'nin konusu, İslamiyetin yayılma dönemini, bizzat Hz. Peygamber'in yaşadığı zamanları içermektedir. Eser bu bakımdan diğer Türk destanlarının öncüsü durumundadır. Durum böyle olunca *Müseyyebnâme*, *Battalnâme*, *Dânişmendnâme* ve *Saltuknâme*'de Hz. Ali'nin çok önemli bir yeri vardır.

Hazret-i Ali Cenknâmeleri'nin konusu, İslamiyetin yayılmasıdır. Bizzat Hz. Peygamber zamanında; putperestlik, cahillik, hile, toplumdaki çürümüşlük ile mücadeleler ön plandadır. Tanrı'nın adaletinin bütün dünyaya yayılması ve insana insan gibi yaşamanın öğretilmesi ise en öne çıkan konulardır. İslamiyetin geniş coğrafyaya yayılması, eserde önemli bir yer bulmuştur. Hz. Peygamber hiç şüphesiz, destanın en önemli kahramanıdır ve bizzat olayların içerisinde. Cenknâmeler'in en önemli şahsı, kahramanlığı ve âlimliği ile dünya tarihinde yer almış olan Hz. Ali'dir. Destanın konusu da, bizzat Hz. Peygamber'in himayelerinde, onun kahramanlığı ile onlarca kaleyi fethetmesi; Arabistan ve çevresinde, İran ile Türkistan'da İslamiyeti yaymasıdır.

Hazret-i Ali Cenknâmeleri'nin çok zengin ve çok önemli bir şahıs kadrosu bulunmaktadır. Şahıs kadrosu bizzat Hz. Peygamber de dâhil, İslamiyetin kabul edilmesinde ve yayılmasında emeği olan din ulularından oluşmaktadır. Destandaki olayların olduğu yıllarda Hz. Peygamber sağdır ve bizzat kendisi İslam ordularının komutanıdır. Hz. Peygamber'den sonra İslam dinini yayan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve *Hazret-i Ali*, eserin şahıs kadrosu içerisinde en önlere yer almaktadırlar. Hz. Peygamber'in torunları ve Hz. Ali'nin oğulları Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan da destan içerisinde ön planda yer alan şahıslar arasındadır. Hz. Peygamber'in

sevgili eşi Hz. Ayşe ve sevgili kızı Hz. Fatıma da destanın önemli kahramanlarından. Yukarıda da söylediğimiz gibi Hz. Peygamber'in bütün yakın arkadaşları yani sahabe ile onun sevgili aile fertleri destanda bizzat yer almaktadır.

Hazret-i Ali Cenknâmeleri'nin coğrafyası, İslamiyetin doğduğu Mekke ve Medine çevresidir. Yani Arabistan coğrafyasıdır. Olaylar Arap yarımadasına yayılır. İslamiyetin yayılması ile birlikte destanın coğrafyasına İran ve Türkistan da dâhil edilmiştir.

Hayber Kalesi'nin fethi sırasında İslam ordusu çaresiz kalır. Hz. Peygamber her gün bir pehlivana sancağı verir, kale üzerine gönderir. Fakat kaleyi bir türlü fethedemezler. Hz. Peygamber çok üzülür. Bu sırada Cebrail gelir ve Hak Teâlâ'nın selamını getirir. Sancağın Hz. Ali'ye verilmesi ve kale üzerine gönderilmesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, İslam sancağını Hz. Ali'ye verir. O, *Düldül'e* biner, *Zülfikar'*ı kuşanır ve *Hayber Kalesi'nin* üzerine yalnız başına yürür. Kırk arşın genişliğindeki hendeği atlar. Nara atınca dünya deprem olmuş gibi sallanır. Önüne çıkan düşman pehlivanlarını *Zülfikar* ile ikiye böler. Bütün düşmanlar şaşırır. Daha sonra otuz üç bin batman demirden yapılmış kale kapısını tutar, kapıyı koparır ve kırk adım uzağa fırlatır. Kırk kişinin toplanarak attığı bir taş, *Zülfikar* ile havada ikiye böler. Kale kapısı yerinden kopunca İslam askeri girip kaleyi alır. O, *Hayber Kalesi'nin* önünde karşılaştığı Utarid adlı bir kâfire: “*Ya Utarid! Benim üç şartım vardır. Biri şudur: Bir kişi kaçarsa kovalamam. ‘Aman’ dileyeni öldürmem. Müslüman olanı kardeş edinirim.*” der. Aslında bu üç şart, Hz. Ali'nin yiğitliğini, adaletini ve insanlara yaklaşımını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Ayrıca bu ifadeler Hz. Ali hakkında oluşan Türk düşünce dünyasının tam anlamıyla yazıya aksetmesidir.

Destana göre Hz. Ali, bu kadar güçlü ve yiğit olmasına rağmen *alçak gönüllü* ve *adildir*. Kamber adlı bir kulu vardır. Kamber'i tutup esir ederler. O yalnız başına kulunun arkasından gider, günlerce uğraşır, Kamber'i esaretten kurtarır. Alkame adlı bir kâfir, Hz. Ali'yi bağlayıp *Hayber Kalesi'nin* komutanının kızına götürürse kız, onunla evlenecektir. Alkame durumu Hz. Ali'ye söyler. Hz. Ali, düşmanı olan Alkame'ye elini ve ayağını bağlaması için izin verir. Alkame, böyle bir fırsatı yakalamışken Hz. Ali'nin başını kesmek ister. Fakat, Hz. Ali'nin cesareti ve dik duruşu karşısında günlüne ilham gelir ve Müslüman olur.

Hz. Ali'nin destani kişiliği, diğer Türk destanlarında da ön plandadır. Destan kahramanları hep onun yiğitliğini örnek almaktadır.

6. Müseyyeb-nâme'ye Göre Hz. Ali

Kerbela Olayı'nın intikamını konu edinen *Müseyyeb-nâme*, Hz. Ali'den sonraki halifelik mücadelesi üzerine kurulmuştur. Eser, Hz. Ali'nin yaşadığı dönemlerdeki mücadeleleri ile başlar. Destan kahramanı Müseyyeb Gazi, Hz. Hüseyin'in ve Kerbela'da şehit olan diğer din ulularının intikamını almak için yola çıkar. İlk karşılaştığı kişilerden biri, Haricilerden Nu'man'dır. Destanda Nu'man ile Müseyyeb Gazi'nin karşılaşması şöyle anlatılmaktadır: “Nu'man; Müseyyeb Gazi'yi gördü, baktı. Müseyyeb Gazi'nin gözleri, Hazret-i Ali'nin gözlerine benzerdi. Nu'man'ı titreme tuttu. Dili tutuldu, bir şey söylemeye gücü kalmadı”. Müseyyeb Gazi'yi gören herkes onu, Hz. Ali'ye benzetmektedir (Demir, 2007: 48-52).

Haricilerle mücadele yapılırken Hz. Ali, gazilere daima manevi destek olmuştur. Müseyyeb Gazi mücadelelere başladığında Haricilerin zulmüne uğramış halk, rüyalarında onu görürler. Mücadeleye katılacakları, Hz. Ali hep rüya yolu ile cesaretlendirmiş ve doğru yola yönlendirmiştir (Demir, 2007, 51,52, 61, 127).

Müseyyeb Gazi, Haricilerin karşısına çıkmadan önce hazırlık yaparken Hz. Ali'nin *Kamkam* kılıcını bulur. Böylece daha da güçlenmiş olur. Düşmanlarının karşısına çıkarken ise Hz. Ali'nin imamesini başına sarar, Kamkam kılıcını eline alır (Demir, 2007, 53, 77-78).

Özetle eser, tamamıyla Hz. Ali'nin Muaviye/Yezid karşısındaki haklılığı, onun haklarının geri alınması düşüncesi üzerine kurulmuştur.

7. Ebâ Müslim-nâme'ye Göre Hz. Ali

Ebâ Müslimnâme, Ebâ Müslim Horasanî'nin çevresinde gelişen olaylara dayanır. Onun çocukluk ve gençlik yıllarını, gösterdiği kahramanlıkları, yaşadığı dönemde geçen bazı olayları içerir. Özet olarak, Hz. Ali ile Muaviye taraftarları arasındaki mücadeleleri ve Ebâ Müslim Horasanî'nin müdahalesi sonucu Abbasilerin zaferlerini anlatmaktadır. Destanın yazılış sebebi, Hz. Ali'nin ve sevgili çocuklarının uğradığı haksızlık karşısında Ebâ Müslim Horasanî ve Türk milletinin takındığı tavrı anlatmaktır.

Ebâ Müslim Horasanî'nin İslam dini ve Ehlibeyt hakkında gösterdiği yararlılıklar, halk arasında efsaneleşmiştir. Bu efsaneler, dilden dile yayılarak bütün İslam dünyasında ön sıralara çıkmıştır. Özbekistan, Dağıstan, Türkmenistan ve özellikle de İran, Irak, Suriye ve Anadolu'da halk arasında üzerinde çok durulan bir konu olmuştur. Ebâ Müslim'in efsaneleri halk hikâyeleri olarak kaleme alınmış; ahiler, yeniçeri ocakları ve halk arasında yaygın olarak okunmuştur. Zaman içerisinde

Türkçe konuşup yazan halk arasında Hazret-i Ali Cenknâmeleri, Battal-nâme, Dânişmend-nâme gibi yaygın hâle gelmiştir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam dünyasında bir süre kargaşa baş gösterir. Halifelik konusu, bu kargaşanın en önemli noktasıdır. Halifelik, Hz. Ali'den sonra Haricilerin eline geçer. Bu kargaşada Hz. Hasan, zehir verilerek öldürülür. Hz. Hüseyin ise Kerbela'da feci bir şekilde şehit edilir. İslam dünyası, tam bir kargaşa içerisine düşer.

Ebâ Müslim-nâme, baştan başa Ebâ Müslim Horasanî'nin Hz. Ali adına verdiği mücadeleyi anlatmaktadır. Dolayısıyla Hz. Ali ile ilgili Türk düşüncesi bir hayli genişler ve bir makalenin boyutunu aşacak durumdadır. Biz, bir makale boyutu çerçevesinde, önemli birkaç noktayı açıklamak düşüncesindeyiz. Şair başlangıçta Tanrı, Muhammed ve ondan sonra dört halifeyi sıra ile, ayırım yapmadan yâd etmektedir:

*Ebû Bekir 'Ömer 'Oşmân 'Ali ol
Bunlar âhir bekâya tutdılar yol*

Ancak bazen de “*Didi Allâh yâ Muhammed yâ 'Ali*” mısrası ile Allah, Muhammed ve Ali üçlüsüne doğru bir yol açmaktadır. Ayrıca Ebâ Müslim sık sık “*Hazret-i 'Ali yolına cân virem /Öldüren Hâricleri işde benem*” diyerek Türk milletinin görüşünü de ortaya koymaktadır. Eser, kısaca Hz. Ali sevgisi üzerine kurulmuştur (Demir ve diğerleri, 2006: 23).

8. Battal-nâme'ye Göre Hz. Ali

Battal-nâme'nin girişinde; Hz. Cebrail, Hz. Peygamber'e, Battal Gazi'nin dünyaya geleceğini şöyle müjdelir: “*Elçiliğin hükmü tamam olduktan iki yüz yıl sonra dünyaya bir yiğit gelecek, uzun boylu, güzel yüzlü, buğday tenli olacak. Senin oğlanlarından, Malatya'dan olacak. Adı Cafer olacak. Pehlivanlıkta Hamza'ya, heybette Ali'ye benzeyecek,...*”. *Battal-nâme*'ye göre, Battal Gazi'nin baba tarafından soyu, Hz. Ali'ye dayanmaktadır (Demir-Erdem, 2006, 67-69).

Abdülvevvab Gazi, Hz. Peygamber'in gönderdiği emanetleri Battal Gazi'ye ulaştırır. Emanetlerin içinde bir de mektup vardır. Bu manzara *Battal-nâme*'de şöyle anlatılmaktadır: “*Gaziler Allahu tealanın resulünün mektubunu gördüler, yerlerinden ayakları üstüne kalktılar, tekbir getirdiler. İpeğe sarılı mektup, misk ve amber kokusu ile herkesin dimağını güzel kokuya boğdu. Açtılar, gördüler ki Emirü'l-Müminin Hazret-i Ali hattı. ...*” (Demir-Erdem, 2006, 83).

Halife, Battal Gazi'nin kahramanlıklarını öğrenince ona birtakım kutsal emanetler gönderir. Bu kutsal emanetler, *Battal-nâme*'de şöyle anlatılmaktadır: "... Babasının başkomutanlığını Cafer adına yazdılar. Emirü'l-Müminin Hüseyin'in imamesini, Muhammed Hafî'nin kılıcını, Lendüha'nın gürzünü, Emirü'l-Müminin Hazret-i Ali'nin sancağını Cafer'e gönderdi" (Demir-Erdem, 2006, 84).

Hz. Ali'nin dünya malına hiç önem vermediği, elde ettiği dünyalığı fakir fukaraya paylaştığı, *Battal-nâme*'de anlatılmaktadır. Battal Gazi'nin oğulları Ali ve Nezir, okula gitmektedir. Hocalarına hediye götürmek isterler. Battal Gazi'nin hocaya gönderecek hiçbir şeyi yoktur. Giydiği kaftanı çıkarıp çocuklarının hocasına hediye gönderir. Olay bundan sonra şöyle gelişir: "*Seyyid'in hatunu Gülendâm: 'Çıkardın arkandan kaftanını verdin. Ne olursa olsun bu dünyadır, hastalık ve sağlık var. Niçin biraz dünyalık edinmezsin? Lazım olur.' dedi. Bunun üzerine Battal Gazi: 'Ya Gülendâm! Sen işittin mi? Benim Resul'üme kâfirlerden her gün çok miktarda altın, gümüş haraçlar gelirdi. Hepsini dervişlere ve fakirlere paylaştırırdı. Bir tanesini bile bir sonraki güne bırakmazdı. Hazret-i Ali de öyle yapardı. Bunlar dünyaya meyletmediler. Her ne yaparlarsa Allah rızası için yaparlardı. Ben de onların soyundanım. Bu durum asla hata istemez. Her ne yaparsam Allah rızası için yaparım. Dünyalık toplamak benim işim değildir.' dedi*" (Demir-Erdem, 2006, 227).

Battal Gazi, Hindistan'a gider. Gittiği yerde Hz. Ali'nin de daha önce Hindistan'a geldiği ve burada cenk ettiği şöyle anlatılmaktadır: "*Ey pehlivan! Dört yüz yıldır Müslümanım, Emiri'l-Müminin Hazret-i Ali bu vilayete geldi ve kırk dokuz gün bu ak filin üzerinde cenk etti. O zamandan beri Müslümanlığı kabul ettim. Bu kayserin atası Ankay o Tanrı'nın arslanının elinde Müslüman oldu. Ve bu fili Hazret-i Ali, Ankay'a o vakit bağısladı. ...*" (Demir-Erdem, 2006, 238).

Battal Gazi, ölümle burun buruna geldiği zamanlarda Hz. Ali'nin manevi desteğini görür: "*Lainler, Seyyid'in üzerine yürüdüler. Seyyid o anda düşünde Emirü'l-Müminin Hazret-i Ali'yi gördü: 'Ciğer-guşem, hemen yukarı kalk! Lainler sana kast ettiler.' dedi*" (Demir-Erdem, 2006: 301).

Özetle, *Battal-nâme*'ye göre Battal Gazi, Hz. Ali soyundan gelmektedir. Onun manevî desteği, kılıcı ve sancağı ile gaza yapmaktadır, Battal Gazi, hayatı boyunca Hz Ali'yi örnek almış, onun gibi yaşamak istemiştir.

9. Dânişmend-nâme'ye Göre Hz. Ali

Anadolu'nun bir bölümünün Müslüman Türkler tarafından fethini anlatan *Dânişmend-nâme*'de de Hz. Ali ön plandadır. *Dânişmend-nâme*'de bir papaz, Müslüman olmak ister. Dânişmend Gazi'ye Hz. Ali'nin özelliklerini sorar. Dânişmend Gazi, Hz. Resul'ün, Ali hakkında söylediğini tekrar eder: “(*Dünyaya*) *Ali gibi yiğit gelmedi, Zülfikâr gibi kılıç gelmedi.*” der. Dânişmend Gazi, Hz. Ali'nin diğer özelliklerini de söyleyince yaşlı papaz o saat parmak kaldırıp imana gelir (Demir, 2006, 56).

Dânişmend-nâme'de Hz. Ali ile rüya motifi öne çıkmaktadır. Hz. Ali; zaman zaman, Müslüman olacakların rüyasına girer, onlara doğru yolu göstererek ikna eder (Demir, 2006, 64,152, 201).

Bir savaş sırasında Dânişmend Gazi çok güçlü bir düşman ordusunun karşısında zor durumda kalır. Onları yenmek için şöyle ant içer:

*Muhammed'in bastığı toprağın hakkı için,
Ali'nin kahramanlığı ve ilmi hakkı için,
Hasan'ın içtiği zehrin hakkı için,
Hüseyn'i katleden kahrın hakkı için,*

Dânişmend Gazi, Hz. Ali'nin yiğitliği ve ilmi üzerine de ant içtikten sonra düşman ordusuna saldırır ve galibiyet elde eder (Demir, 2006: 87-90).

Türk düşünce dünyası içinde Dânişmend-nâme'ye göre Hz. Ali, manevi olarak gaza yapanların yanındadır. Ayrıca kahraman ve bilim sahibi örnek bir insan olarak öne çıkmaktadır.

10. Saltıknâme'ye Göre Hz. Ali:

Saltıknâme, *Sarı Saltık* isimli bir Türk'ün çevresinde teşekkül etmiştir. *Saltıknâme*'den anlaşıldığına göre *Sarı Saltık*, XIII. yüzyılda yaşamış, Anadolu ve Rumeli'nin Türkler adına fethinde birinci derecede rol almış bir Türk kahramanıdır.

Oğuz Türkleri, 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya girmişler, uzun süre bu coğrafyayı vatan yapma mücadelesi vermişlerdir. Bizanslılar ile Türkler arasında mücadeleler devam ederken pek çok insan maddi ve manevi anlamda insanüstü faaliyetlerde bulunmuş; Hacı Bektaş Velî, Ahi Evran, Mevlana Celaleddin Rumî, ... gibi bazı şahsiyetlerin faaliyetleri efsaneleşmiştir. Bu alışılmışın üzerindeki mücadelelerde Saltık Gazi'nin olağanüstü gayretleri ise destanlaşmıştır.

Destan, Sarı Saltık'ın şeceresini, çocukluk yıllarını, daha sonraki hayatını, savaşlarını, üç kıtaya Tanrı'nın adaletini götürüşünü, kerametlerini ve XIII-XIV. yüzyılda cereyan etmiş bazı olayları içermektedir. Üç ciltten oluşan bu dev eserin mekânı haksızlık, kanunsuzluk, zulüm ve kötülüklerin bulunduğu bütün yeryüzüdür.

Bu çerçeve içerisinde Saltık-nâme'ye göre Sarı Saltık, Rumeli'ye yani Avrupa'ya, Asya'ya ve Afrika'ya çok sayıda seferler düzenlemiş, uzun süre bu coğrafyalarda kalmış, çeşitli güçlerle mücadele etmiş, Tanrı'nın da kendisine verdiği insanüstü yetenek ve güçlerle başarılı olmuştur.

Saltık-nâme'de Hz. Ali, çok önemli bir yer tutmaktadır. Eserde Saltık Gazi ve atalarının Hz. Ali'nin neslinden geldiği iddia edilmektedir: “Anadolu'da Cezire-i Uşşak'a yani Sinop'a çıktılar. Seyyid Gazi'nin neslinden ve Ali oğullarının aslından, ki burada zikredilmektedir, Seyyid Hasan ibn-i Hüseyin ibn-i Muhammed ibn-i Ali ile gelip adanın önu ve yanı ile muhkem kaleyi feth ettiler, içine girdiler” (Demir-Erdem, 2007, 24).

Saltık Gazi, Anadolu'da gazaya çıkarken bir mağaraya gelir. Bu mağarada ona Hz. Ali'nin Zülcenah atı ile Hz. Ali'nin silahları teslim edilir. Eserde bu durum şöyle anlatılmaktadır: “Ya Şerif! Bu at, İmam Ali'nin Zülcenah atıdır. Bu ata; Hazret-i Resul, Hazret-i Ebubekir, Hazret-i Ömer, Hazret-i Osman, Hazret-i Ali, Hasan, Hüseyin ve Abbas binmiştir. Üzerindeki silah, Hazret-i Ali'nindir. Al, bununla gaza et”. Saltık Gazi, bir canavar ile mücadeleye başlarken şöyle bir dua eder: “Ya Rabbü'l-âlemin! Sana sığındım, sen kuvvet ver. Ben kulçağızına çok lütuf ve kerem edip durursun. Bana; Ali'nin tiğ-i kamkamını, Hamza'nın süngüsünü, Abbas'ın kalkanını, Anter'in hançerini, Ramin'in yayını ve okunu, Rüstem'in gürzünü, İskender'in otağını, Süleyman'ın cübbesini, Ömer'in dağarcığını bağışladın. Ne olur, ben biçareye, bu canavarın helakini nasip eyle, dedi” (Demir-Erdem, 2007, 28, 128).

Saltık-nâme'ye göre Saltık Gazi, gaza yaparken hep Hz. Ali'yi örnek almıştır. Eserde Hz. Ali'nin gazalardaki tavrı şu şekilde anlatılmıştır: “Aliyyü'l-Murtaza hazreti, cenkte aman diyeni öldürmedi, kaçanı takip etmedi ve düşmandan yüz çevirmedi. Üç darbe yapmadan düşmanını öldürmedi. İlk hamleyi o yapmadı. Gazilerin başı odur, onun geleneklerini tuttular. Küffarı takip etmediler, sabrettiler”. ... “Kitaplarda işitmedin mi? Benim ceddim Seyyid Cafer Battal Gazi, her yere yalnız giderdi. Ayrıca Aliyyü'l-Murtaza da kâfire karşı yalnız giderdi. Ben de onların nesliyim. Hiç korkmam. Hakk'a o kadar dua ve teveccüh ederim” (Demir-Erdem, 2007: 128, 150). Saltık Gazi, daima Hz. Ali gibi gaza yapmıştır.

Saltık-nâme'de verilen en ilginç bilgilerden birisi de Hz. Ali'nin cenazesinin kaldırılması ve mezarın bulunduğu yer ile ilgilidir: “... rivayet ederler ki Hazret-i Ali dünyadan ahirete giderken vasiyet etmiş: ‘Bir Arap bir deve ile gelecek, beni alacak. Beni

ona verin.’ demiş. Hazret-i Ali rahmetli olunca yıkarlar. Bu sırada onun dediği gibi bir Arap gelir, Hazret-i Ali’yi alıp gider. Hasan ve Hüseyin: ‘Babamızı bir Arap’a verdik, nereye götürüyor, bilmiyoruz.’ Arkasından gidip yetişirler. Bakarlar ki alıp giden Hazret-i Ali’nin kendisidir. Devesini burada çöktürüp kayboldu. Burada bu kabri yaptılar. ... Burada Hazret-i Ali’nin ölüsünü sakladılar. Muaviye, Hazret-i Ali’nin düşmanıdır. Hilafetten dolayı düşman oldular, nice kere savaş yaptılar. ... İmam Ali’yi onun için sakladılar. Bir de bunu çıkardılar: ‘Ali ölmedi’, dediler. (Saltık Gazi) Hâlbuki ‘Küllü men ‘aleyhâ fânin ...’² ve ‘küllü nefsin zâ’içatü’l-mevt’³ dedi. ... Seyyid ileri varıp selam verdi. O melek selam aldı. Şerif: ‘Siz kimsiniz, burada niçin duruyorsunuz’ dedi. O melek: ‘Ben meleklerin reisiyim. Bu, İmam Ali’nin kabridir. Burayı, sekiz yüz seksen sekiz melek bekler. Burada sekiz bin cinnî de hizmetkârdır, beklerler. Benim adım Deraldail’dir, dedi. Sonra ayağa kalktı, kapıyı açtı: ‘Gir, atamı ziyaret et. Bu, kimseye nasip olmamıştır’, dedi. Seyyid: “İçeri girdim, gördüm ki bir kubbe yapılmış. Orta yerde bir sahne, yanında bir sofa. Üzerinde ak mermerden bir tabut durur. Onun içinde İmam Ali. Kefene sarılı, yatıyor. İleri vardım, gönlüm çok istedi. Kefeni yüzünden kaldırdım, mübarek yüzünü gördüm. Gördüm, sandım ki bir arslandır, İmamın yüzünün heybetinden neredeyse aklım gidecekti. Bakarken mübarek elini kaldırdı, benim bileğimi kavradı, iyice sıktı. Yattığı yerden tebessüm edip bana batı. Gözlerini dahi açtı. Bu hâlleri gördüm, kendimden geçtim, aklım başımdan gitti, kendimden habersiz olup düştüm. Bir süre sonra aklım geldi, kendimi kapının taş yüzünde gördüm. O melek yanımda bekliyordu. Bana: “Korkma, kalk, Kur’an oku!”. Kalktım, hemen kapının önünde canı gönül ile Heleta suresini okudum. Tamam ettim, içeriden bir ses geldi: ‘Bârekallâhu fike’⁴ dedi. Ben merak ettim: ‘Bu ses nedir’, dedim. O melek: ‘İmam Ali’nin kendisidir. Sana taktir eder.’ Seyyid (Saltık)’in kendisi şöyle anlatır: ‘Meğer bu dehlizde İmam Hasan ve Hüseyin, İmam Ali’yi gizlemişler. Şerif, meleğe veda edip tekrar kuyunun dibinden çıktı’ (Demir-Erdem, 2007, 457-459).

Bir rahibin Kur’an-ı Kerim’in tahrir edildiğini ve değiştirildiğini iddia etmesi üzerine Saltık Gazi, Hz. Ali’nin Kur’an konusunda bilim sahibi olduğunu vurgulayıp durumu şöyle açıklamıştır: “Ya Server! Sizin kitabınızı Yezid bin Muaviye yanlış yazıp yanına kendi hakkına şiirler yazmadı mı? Ali bin Ebi Talib’e mahsus olan yerleri gidermedi mi, dedi. Seyyid güldü: ‘Evet, yaptı ama Ebu’l-Müslim-i Mervi çıktı, onları kırdı, giderdi. Sonra sahih mushaf nerede varsa Osman yazmıştır, Ali bin Ebi Talib okumuştur. ... Zira Kur’an ayet ayet ve sure sure gelmiştir. Düzenli bir şekilde Hazret-i Osman bir yere topladı. Tamamı otuz cüz idi. Ayrı ayrı toplanması da vahiy olmuştu. Cebrail surelerin tertibini yazılı getirdi. Sahabe ona göre Osman’a, yaz, diye teklif etti. İmam Ali’nin o zamanda mübarek gözleri rahatsızdı. O okur, Osman yazardı. Zira Ali’den başka dört kişi daha var idi, onlar Kur’an’ı, Hazret-i Resul’ün ağzından dinlediler, işitip okudular” (Demir-Erdem, 2007, 502).

Özet olarak Saltık-nâme’de Saltık Gazi’nin neslinin Hz. Ali’ye dayandığı, atının ve silahlarının Hz. Ali’den miras olduğu, Saltık Gazi’nin gazalarda Hz. Ali’yi örnek aldığı anlatılmaktadır. Ayrıca Hz. Ali’nin mezarı hakkında bilgi verilmektedir. Eserde Hz. Ali’nin Kur’an konusunda dünyada en önemli âlimlerden birisi olduğu da vurgulanmıştır.

11. Menakıb-1 Hacı Bektaş Velî’de Hz. Ali

Menakıb-1 Hacı Bektaş Velî, Hacı Bektaş Velî’nin menkıbelerini ve kerametlerini anlatmaktadır. Eserde Hz. Ali’nin adı Aliyyü’l- Murtaza olarak geçmektedir. Menakıb-nâme’ye göre Hacı Bektaş Velî, Seyyid Muhammed’in oğludur. Seyyid Muhammed’in soyu ise İmam Rıza’ya oradan da Hz. Ali’ye dayanmaktadır (Gölpınarlı, 1958: 1).

Eserin bir başka bölümünde Hz. Ali’nin gelip Hacı Bektaş Velî’ye Kur’an öğrettiği ve Hacı Bektaş Velî’nin elinin içinde Hz. Ali’nin nişanı olarak bir ben bulunduğuna rivayet edilmektedir (Gölpınarlı, 1958: 5-6).

12. Yunus Emre’ye Göre Hz. Ali

Yunus Emre, Türk halkının saf ve samimi sözcüsüdür. Yani onun düşüncesi, Türk milletinin görüşü sayılabilir. O, Hz. Ali’yi “Aliyyü’l Murtaza”, “Tanrı Arslanı” olarak anar ve Tanrı’nın onu müminlere iyilik olsun diye yarattığını belirtir. Yunus Emre’nin Hz. Ali hakkındaki düşüncelerini yansıtan beyitlerinden bazıları:

*Ebu Bekr ü ‘Ömer ol din ulısı
Aliyyü’l Murtaza ‘Osman Benümdür
Tanrı Arslanı Ali sağında Muhammed’ün
Hasan-ıla Hüseyin solında Muhammed’ün
Muhammed’i yaratdı mahlukat şefkatinden
Hem Ali’yi yaratdı müminlere fazlından
Biner idi Düldül’e belinde Zülfekar’ı
Erenler açdı dini Tanrı Arslanı kanı* (Tatçı, 1990, 48, 155, 251, 305).

13. Divan Edebiyatında Hz. Ali

Hemen hemen her divan şairi; Allah, Hz. Muhammed ve Dört Halifeden bahiste bulunmuştur. Dört Halife’den bahsederken Kutadgu Bilig’de olduğu gibi Hz. Ali’nin özellikleri belirgin bir biçimde vurgulanmıştır.

Erzurumlu Darir, Hz. Muhammed, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan sonra Hz. Ali'yi öne çıkararak onu "ba-haya" sıfatıyla (temiz ahlak ve edep) ve "Şah-ı 'Ali Murtaza" adıyla anar (Karahan, 1994).

XIII. yüzyılda Anadolu Türk şairlerinden olup divan edebiyatının öncülerinden sayılan Hoca Dehhanî:

Şehinşah-ı felek-rif'at 'ala'-i din ü dünya-çün
Ki katl itdi 'Ali bigi cihanda nesl-i Mervan
'Ali durur eger her kim göre zahir diler ise

Ayin gibi göz açup cihanda şir-i merdanı (Mansuroğlu, 1947, 7) beyitleri ile ondan dolayı olarak bahseder ve yiğitliğini öne çıkarır. Bakî ise ilim ve irfanını vurgulamıştır.

'Adl ü dâd-ı 'Ömer ü sıdk u safâ-yı Sıddik
'İlm ü 'irfân-ı 'Alî hilm ü hayâ-yı 'Osmân (Bakî).

Divan şiirinde Hz. Ali; *Allah'ın Arslanı*, *Şir-i Yezdan*, *Şir-i Huda*; *Hayder/Haydar* (A. arslan, yiğit, cesur kimse), *Haydar-ı kerrar* (A. Döne döne savaşıyor, tekrar tekrar hücum eden), *Saki-i Kevser* (cennette bulunan Kevser Irmağı'nın suyunu müminlere dağıtacağına inanılmasından dolayı), *Şah-ı velayet* (velilerin, ermişlerin şahı), *Şah-ı Necef*, *Dürr-i Necef*, *Padişah-ı Necef* (mezarının bulunduğu Necef'e ithafen), *Ebu Türab*, *İmam-ı evliya*, *Emirü'l-müminin*, *Murteza* (A. beğenilerek seçilmiş. Hz. Peygamber'in seçerek emanetçilik ve vekillik görevi vermesinden dolayı), *Kasım* (A. Taksim eden bölen. Dünyada ilim, marifet ve hikmet, ahirette rahmet ve şefaath taksim edeceğine inanılmasından dolayı), ... gibi güzel, olumlu, anlamlı lakap, özellik ve isimlerle anılmıştır. Bazı örnekler:

'Adûyü dil-figâr itdi peleng-âsâ şikâr itdi
Muhassal âşikâr itdi neberd-i *Şir-i Yezdânı* (Bakî)

Hançer-i gamze-i hün-rîzüñne tîg-i Hayder
Safha-i 'ârîzuñna mushaf-ı Osmân dirler (Bakî)
Ya'ni gül-i gül-zâr-i cân Hayder imam-i mü'minân
Ol kim anadır bî-güman miskin Fuzûlî bir gedâ (Fuzûlî)

Hayder-i Kerrâr'ıyam meydân-ı nazmuñ Bâkiyâ
Nevk-i hâme Zü'l-fekâr u tab' Döldüldür baña (Bakî)

Kaldı ki ümidimiz Şâh-i Velâyet beytine
Göstere bir doğru yol ol demde ki divân olur (Fuzûlî)

*Hemşire hasmını Şâh-i Velâyet taşa dönersin
Nice kim gördün etmiş mu'ciz ilen taş arslanı (Fuzûlî)*

*Her yerde tâ nev-rûz ola gül bû-sitan-efrûz ola
Nev-rûz tek firûz ola eyyâm-i Şâh-i Evliyâ (Fuzûlî)*

*Ruhsat-i azm-i gazâ Şâh-i Necef'den isteyib
Geldi der-gâhına gösterdi tarîk-i ihtirâm (Fuzûlî)*

*Kıymet gerekse kavliüne dürr-i Necef gibi
Bîhûde yire açma dehânuñ sadeğ gibi (Bakî)*

*Emirü'l-mü'minin Hayder Aliyy İbn-i Ebi Tâlib
Ki Cibril-iEmîn'dir halveti vahdette der-bânı (Fuzûlî)*

*Zarûri ser-fürü kıldı edâna düşmen ey Bâkî
Seniün şemşir-i tab'un Zül-fekâr-ı Murtazâ ancak (Bakî)*

*Sahn-i çemende erguvan her bergini etmiş zebân
Tekrâr eyler her zaman medh-i Aliyyü'l-Murtazâ (Fuzûlî)*

Ebu Bekr-i Tihrani; Akkoyunlu Osman Bey'in hayatını yazarken onun cömertliğini ve bağışta bulunuşunu Hz. Ali'ye benzetmektedir (Tihranî, 2001, 34).

14. Türk Efsanelerinde Hz. Ali

Anadolu'da Hz. Ali ile ilgili yüzlerce efsane teşekkül etmiştir. Bu efsanelerden çoğu, onun vatan yapılan coğrafyadaki mührüdür denilebilir. Türk insanın Tanrı'nın Arslanı'nı vatan yaptığı coğrafyanın her yerinde görmek ve onun ismini her yerde duymak istemesi bu olsa gerektir. Onun ile ilgili teşekkül eden efsaneler ayrı bir çalışma konusudur. Biz, bunlardan birkaçını örnek olarak vereceğiz:

14.1. Ali Taşı: Beşikdüzü'ne bağlı Dolanlı köyünün zirvesinde halk arasında Ali Taşı olarak bilinen bir yer vardır. İki taşın üzerine düz bir taş oturmuştur. Altı kapalıdır. Çok büyük fırtınalar çıktığında çobanlar koyunlarıyla bu taşın altına sığınır, fırtınanın geçmesini beklerler. Rivayete göre Hz. Ali, Karadeniz tarafına bir cenge gelmiş. Uzun süre savaştıktan sonra bu kayanın üzerine çıkmış ve namaz kılmış. Günümüzde Hz. Ali'nin atının ayak izleri ve kendisinin ayak ve parmak izleri, namaz kılarken ellerini, dizlerini ve alnını koyduğu yerler hâlâ bellidir. Hz. Ali'nin atının ve kendisinin ayak izleri ve diğer işaretler hâlâ korunduğu için yöre halkı bu kayalara özel ilgi göstermekte ve itina ile korumaktadır⁵.

14.2. *Azdehrin Gölü*: Trabzon iline bağlı Araklı ilçesinin Kayaiçi köyü yakınlarında bulunan Azdehrin Gölü, yüksek kayaların arasından geçen bol sulu derenin doğal olarak oluşturduğu yerdir. Rivayete göre evvel zaman içinde bu gölde iki canavar varmış. Bu canavarlar etrafa dehşet saçarlarmış. Yürüdükleri ve ayak bastıkları yerler titrermiş, baktıkları yerler yıkılırmış. Olağanüstü güce sahiplermiş. İnsanlar korkmuşlar ve çok huzursuz olmuşlar. Bu zulme son vermek üzere Hz. Ali atıyla gelip bu canavarları göldeki kayalara bağlayıp gitmiş. Böylece yöre halkı rahat bir hayat sürmüştü⁶.

14.3. *Göçeli Cami*: Samsun'un Çarşamba ilçesinde kalın tomruklardan hiç çivi kullanmadan yapılmış tarihî bir cami bulunmaktadır. Bu caminin Hz. Ali tarafından yapıldığına inanılmaktadır. Halk bir gün Hz. Ali' ye:

— Bu kadar büyük camiye nasıl yaptın, bu tomrukları nasıl getirdin, diye sormuş. Hz. Ali de:

— Gücüm ile yaptırdım ama çok zor yaptırdım, demiş ve bu yüzden isminin “güç ehli” olduğu da söylenmektedir.

Yöre halkı bir zamanlar çok eskidiği için camiye yıkıp yeniden yapmak istemiş. Yapısında hiç çivi kullanılmamış olan cami, bir gün tamamıyla yıkılır ve yıkıntıları hemen kaldırılmaz. Sabah camiye yapmaya gelen usta caminin hiçbir çöp yerde kalmadan aynı yerine geldiğini görür ve çok şaşırır. O günden sonrada hiç kimse tarihî “Göçeli Cami” yi asla yıkmayı düşünmez⁷.

14.4. *Hz. Ali'nin Parmak İzi*: Ceyhan Nehri'nin yerden kaynarak çıktığı Kayseri Pınarbaşı'nda kayalık bir bölüm vardır. Nehrin kaynağında doğal özellikleri olan ve mağarası bulunan ufak bir dağ mevcuttur. Bu dağın hemen görülebilir bir kayasının üzerinde kocaman bir beş parmak izi bulunmaktadır. Halk arasında bu parmak izinin Hz. Ali'ye ait olduğu rivayet edilmektedir. Efsaneye göre Hz. Ali, burada namaz kılmakta iken bu minicik dağ, büyük bir gürültü ile üzerine doğru gelir. Hz. Ali, namazını bozmaz, sağ elinin içiyle, parmaklarını açarak bu kayaya vurur. Beş parmağının izi bu kayaya çok belirgin bir şekilde çıkar. Dağ durur, gürültü biter ve o anda yerden su kaynamaya başlar. Bu kaynak suyu Pınarbaşı denilen yerde mini mini bir göl oluşturduktan sonra Ceyhan nehri olarak akmaya başlar⁸.

14.5. *Hz. Ali'nin Taşı*: Sivas'ın Eymir köyünde, Ambarlı mevkii bitişinde bir taş vardır. Bu taşa, Hz. Ali'nin Taşı denir. Taş, bıçak ile kesilmiş bir peynir dilimine benzemektedir. Fakat bu yüksek taşın önünde iki tane daha taş vardır. Bu küçük taşların, kendilerinden daha yüksek olan taştan kopmuş olmaları muhtemeldir. Hz. Süleyman, zamanında buralarda birçok yere sahipmiş. Bunların yanında Hz.

Süleyman'ın sihirli bir yüzüğü varmış. Yüzüğü daha sonra buradan Belkis almış. Hz. Ali de:

— Buralar ve Hz. Süleyman'ın yüzüğü benim atalarımaya aittir, diyerek bu yerleri tekrar almak arzusuyla Belkis'in peşine düşmüş. Belkis, bazen hayvan kılığında, bazen insan kılığında görünüp kaybolurmuş. Hz. Ali, yüzüğü alıp tekrar bu yerlere hâkim olabilmek için Belkis'a kılıcını fırlatmış. Kılıcı fırlatır fırlatmaz da taşı ikiye bölmüş. Onun için de bu taş "Hz. Ali'nin Taşı" denilmiştir⁹.

14.6. *Kesikbaş Camisi*: Rivayete göre Hz. Muhammed zamanında Turhal'ın Tokat yolu üzerinde bir "Dev İni Mağarası" varmış. Burada dev bir yaratık yaşarmış. Bu dev bu bölgeden geçen insanları yermiş. Dev, Kesikbaş'ın oğlunu yiyip, eşini esir almış ve Kesikbaş'ın da kellesi hariç gövdesini yemiş. Kesikbaş ise yuvarlana yuvarlana Mekke'ye gitmiş ve orada Hz. Ali'ye demiş ki:

— Dev İni Mağarası'nda bir yaratık var. Eğer bunun önlemini almazsanız herkesi yiyecek. Ayrıca siz bunu öldürmezseniz daha çok kişiyi katledecek ve ahirette ben sizden davacı olacağım, demiş. Bunun üzerine Hz. Ali, Peygamber Efendimize demiş ki:

— Ya Resulallah! Sen bana izin ver, o yaratığı öldüreyim.

Sonra Hz. Ali, Kesikbaş rehberliğinde Turhal'a, Dev İni Mağarası'na gelmiş. Orada bulunan dev öldürerek oradaki tüm insanları kurtarmış. Ayrıca Tokat ili, Turhal ilçesine bir cami yaptırmış. Rivayete göre Turhal'daki Kesik Baş Camisi'nin adı buradan kalmış¹⁰.

14.7. *Tecer Dağı'nda Gezbel*: Tecer, Orta Anadolu'nun sarp ve geçit vermeyen dağlarından biridir. Doğudan batıya doğru, mavi bir şerit gibi uzanır. Tecer Dağı'nın Kesme köyü yakınında "Gezbel" isimli bir geçit vardır. Sivas'a gitmek isteyenler bu geçitten geçmek zorundadırlar. Uzaktan baktığınız zaman bu kısım bıçakla kesilmiş gibi dümdüz görünür. Bunun bir efsanesi vardır:

Hz. Ali, Tecer Dağı'na ata biner gibi binmiş. Tecer, doğudan batıya doğru son süratle gidiyormuş. Hz. Ali, kamasıyla dağa şöyle bir vurmuş. Tecer durmamış. Bu sefer kılıcıyla öyle bir vurmuş ki dağı ikiye bölmüş. Tecer durmuş. Orada yüzlerce insanın geçeceği büyüklükte bir yarık açılmış. Rivayete göre işte bundan dolayı bu geçidin adına "Kesbel...", "Gezbel..." denmiştir (Özen, 2001: 275).

Sonuç

Türk düşünce dünyasında Hz. Ali; tarihi kişiliği ile uyumlu bir biçimde yer almıştır. Bununla birlikte onun kişisel özellikleri öne çıkarılarak zenginleştirilmiştir. Hz. Ali hakkında tek bir olumsuz ifadeye bile rastlanmamıştır.

Türk düşünce dünyasında Hz. Ali; kahramanlığı, cömertliği, yürek saflığı, adaleti, cesareti, takva, bilim ve bilgi sahibi olması ile öne çıkmıştır. Hatta onun bu özellikleri her Türk ferdi için örnek sayılmıştır.

Türkçe ile kaleme alınmış eserlerde; *Allah'ın arslanı*, *Şir-i Yazdan*, *Şir-i Huda*; *Hayder/Haydar* (A. Arslan, yiğit, cesur kimse), *Haydar-ı kerrar* (A. Döne döne savaşıyor, tekrar tekrar hücum eden), *Saki-i Kevser* (Cennet'te bulunan Kevser Irmağı'nın suyunu müminlere dağıtacak olan), *Şah-ı velayet* (Velilerin, ermişlerin şahı), *Şah-ı Necef*, *Dürr-i Necef*, *Padişah-ı Necef* (Mezarının bulunduğu Necef'e ithafen, *Ebu Türab*, *İmam-ı evliya*, *Emirü'l-müminin*, *murteza* (A. Beğenilerek seçilmiş. Hz. Peygamber'in seçerek emanetçilik görevi vermesinden dolayı), *Kasım* (A. Taksim eden bölen. Dünyada ilim, marifet ve hikmet, ahrette rahmet ve şefaahat taksim edecek olduğundan), ... gibi güzel, özellikli, anlamlı lakap, özellik ve isimlerle anılmıştır.

Türk düşünce dünyasında Hz. Peygamber'den sonra gelişen halifelik sıralaması konusunda pek yorum yapılmamış, taraf olunmamıştır. Ancak Hz. Ali diğer üç halifeden daha fazla sevilmiş, onun güzel özellikleri vurgulanarak öne çıkarılmıştır. Muaviye/Yezid meselesinde Türk milleti, bütün fertleri ile Hz. Ali'nin tarafında olmuştur. Türkler bununla kalmayarak adaletin tecelli etmesi gerektiğini âdeta farz saymış, Hz. Ali'nin ve nesillerinin haklarını koruma adına Türkistan'dan ordularla çıkıp on binlerce şehit vermiştir. Nitekim hakkın tecelli etmesinde birinci derecede rol oynamıştır.

Türk düşünce dünyasında neslin “Seyyid” ve “Şerif” olarak bağlanması da gelenek hâline gelmiştir. Battal Gazi, Danişmend Gazi, Sarı Saltık, Hacı Bektaş Velî, ... ya Hz. Hasan ya da Hz. Hüseyin ile bağlantısı belirtilerek Hz. Ali'nin nesli kabul edilmiştir. Bununla birlikte günümüzde bile pek çok aile, asılları Türk olmakla birlikte, Seyit veya Şerif olduğunu iddia etmektedir.

Türkler, Hz. Ali'ye olan sevgilerini bebeklerine Ali ismini vererek, bununla kalmayıp Hasan ve Hüseyin isimlerini vererek göstermeye çalışmışlardır ve bu isimleri âdeta Türkçeleştirmişlerdir. Her erkek çocuğunu, Hasan ve Hüseyin diye sevip onlara “Hasan Hüseyin” diye ninni okumuşlardır. Yüz binlerce şehit vererek vatan yaptıkları Anadolu'ya Hz. Ali mührünü vurabilmek ve onun adını her gün zikredebilmek için dağda bayırda bulunan taşları, yapılan camileri, efsaneler vasıtasıyla Hz. Ali ile ilişkilendirmişlerdir.

Sonnotlar

- ¹ Erzincan-Kemaliye ilçesinde oturan 47 yaşındaki ev hanımı Ziynet Çelikbıçak'tan derlenmiştir.
- ² Kur'an, Rahman suresi, 26. ayet: "Yeryüzünde olan her canlı fanidir."
- ³ Kur'an, Al-i İmran suresi, 185. ayet / Enbiya suresi, 35. ayet: "Her can ölümü tadacaktır".
- ⁴ "Allah işini mübarek kılsın." anlamında dua cümlesi.
- ⁵ Ali Taşı, Trabzon'un Beşikdüzü ilçesine bağlı Dolanlı köyünde oturan 69 yaşındaki Rasim Yayla'dan 1.7.2002'de tarafımızdan derlenmiştir.
- ⁶ Azdehirin Gölü, Trabzon ili Araklı ilçesinde oturan 51 yaşındaki Hatice Azgın'dan 10.7.2004'te tarafımızdan derlenmiştir.
- ⁷ Göçeli Cami, Samsun'un Çarşamba ilçesinde oturan 42 yaşındaki Ferdane Yiğit'ten 21.10.2005'te Fatma Güzel tarafından derlenmiş ve bize ulaştırılmıştır.
- ⁸ Hz. Ali'nin Parmak İzi, Elbistan'da oturan 81 yaşındaki Mustafa Doğan'dan 30 Aralık 2002'de Ahmet Akif Ülger tarafından derlenmiş ve bize ulaştırılmıştır.
- ⁹ Hz. Ali'nin Taşı, Sivas'ın Eymir köyünde oturan 62 yaşındaki Hasan Hüseyin Yılmaz'dan 9.8.2004 tarihinde tarafımızdan derlenmiştir.
- ¹⁰ Kesikbaş Camisi, Turhal'da oturan 1960 doğumlu Hasım Günaydın'dan 27 Kasım 2003 tarihinde derlenmiştir.

Kaynakça

- ARAT, R. Rahmeti. (1979). Kutadgu Bilig, Ankara: TDK Yayınları.
- ARAT, R. Rahmeti. (1992). Ahmed b. Mahmud Yükneki - Atabetü'l Hakayık, Ankara: TDK Yayınları.
- DEMİR, Necati. (2006). Dânişmend Gazi Destanı, Ankara: Destan Yayınları.
- DEMİR, Necati-Erdem, M. Dursun (2007); Battal Gazi Destanı, Ankara: Hece Yayınları.
- DEMİR, Necati-Erdem, M. Dursun (2007); Saltık Gazi Destanı, Ankara: Destan Yayınları.
- DEMİR, Necati (2007). Müseyyeb Gazi Destanı, Ankara: Destan Yayınları.
- DEMİR ve diğerleri, (2007), Ebâ Müslim-nâme, Ankara: Destan Yayınları.
- Ebu Bekr-i Tihrani. (2001). Kitab-ı Diyarbekriyye, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ERGİN, M. (1989), Dede Korkut Kitabı I, Ankara: TDK Yayınları.
- FIĞLALI, E. Ruhi (1989), Ali, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki. (1958). Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, İstanbul: İnkılap ve Aka yayınları.
- KARAHAN Leyla. (1994). Erzurumlu Darir, Kısas-i Yusuf, Ankara: TDK Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, F. (1991) Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara.
- MANSUROĞLU, Mecdut. (1947). Anadolu Türkçesi (XIII. Asır) Dehhanî ve Manzumeleri, İstanbul: Burhaneddin Erenler Matbaası.
- ÖZEN, Kutlu. (2001). Sivas Efsaneleri, Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık.
- TATÇI, Mustafa. (1990). Yunus Emre Divanı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.